

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA GAZELLERDE ALLAH'IN BİRLİĞİNE İŞARET EDEN VAHDET SEMBOLLERİ:“FUZÛLÎ'NİN GAZELLERİ ÖZELİNDE”¹

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe FARSAKOĞLU EROĞLU²

ÖZET

Edebiyatımızda Allah'ın en belirgin özelliklerinden biri olan “vahdet” yani onun bir olması kavramı çeşitli kelimelerle sembolleştirilerek sıkça kullanılmıştır. Bu çalışmada öncelikle vahdet kavramı ile ilgili kısaca bilgi verilmiş ve klasik Türk edebiyatında bu kavramın sembolleştiği belirli kelimeler üzerinde durulmuştur. Çalışmayı sınırlayabilmek için vahdet kavramının Fuzûlî'nin gazellerinde hangi kelimelerle sembolleştiği ele alınmıştır. Fuzûlî'nin kullandığı semboller kimi zaman Allah'ın birliğine işaret etmeyebilir. Biz onun şiirlerinde yer alan çeşitli semboller arasından özellikle Allah'ın birliğine işaret eden vahdet sembollerini tespit ederek değerlendirdik. Fuzûlî'nin edebiyat tarihimiz açısından önemi düşünüldüğünde çalışmamız benzer çalışmalara ışık tutacak özellikler içermektedir. Klasik şiirimizin tasavvufi yorumunda vahdete işaret eden bir gonca, handan olduğunda birin yansımalarını göstererek kesrete işaret eden bir sembole dönüşmektedir. Bu durum birçok klasik dönem şairinin eserlerinde gözlemlenir. Çalışmamızda söz konusu sembolleşme Fuzûlî'nin şiirleri üzerinden izah edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fuzûlî, Vahdet, Sevgili, Güzellik.

SYMBOLS OF UNITY INDICATING ONENESS OF ALLAH IN GHAZALS IN CLASSICAL TURKISH LITERATURE: “SPECIFICALLY IN FUZÛLÎ'S GHAZALS”

ABSTRACT

In our literature, the concept of “uniqueness”, which signifies the unity of God and is one of God's most distinctive features, has been frequently used through symbolizations in various words. This study first provided a brief information about the concept of uniqueness, and then elaborated some words that symbolized the concept in classical Turkish literature. In order to limit the study's scope, it was discussed which words in Fuzûlî's ghazals symbolized the concept of uniqueness. The symbols used by Fuzuli do not always indicate the uniqueness of Allah. Among the various symbols in his poems, we specifically identified and evaluated the symbols of uniqueness that point out the unity of Allah. Considering Fuzûlî's importance for our literary history, the study includes features that will shed light for similar studies. In the sufi interpretation of our classical poetry, a flower bud that signifies the uniqueness becomes a symbol of abundance when it is joyful by displaying the reflections of the whole. This situation is observed in the works of many classical period poets. In our study, this symbolization in question was explained through the poems of Fuzûlî.

Keywords: Fuzûlî, Unity, Beloved, Beauty.

¹ 5-6 Ekim 2012 tarihindeki II. İslâmî Türk Edebiyatı Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunuldu.

² Sütçü İmam Ün., İlahiyat Fak., ORCID: 0000-0003-3039-6299, afarsakoglu1@gmail.com

Araştırma Makalesi/Research Article–Geliş Tarihi/Received:30/06/2021–Kabul Tarihi/Accepted: 05/10/2021

GİRİŞ

Edebiyatımızda Allah'ın en belirgin özelliklerinden biri olan “vahdet” yani onun bir olması, kavramı çeşitli kelimelerle sembolleştirilmiş ve bu şekliyle sıkça kullanılmıştır. Çalışmamızda öncelikle vahdet kavramı ile ilgili kısaca bilgi verilip, klasik Türk edebiyatında bu kavramın sembolleştiği birkaç kelime üzerinde durulacak daha sonra çalışmamızın başlığını da oluşturan temel konumuza geçilecektir. Biz çalışmamızda konuyu sınırlayabilmek için vahdet kavramının Fuzûlî'nin gazellerinde hangi kelimelerle sembolleştiğini ele alacağız. Fuzûlî kimi zaman bir servinin sâyesinde hissedip dillendirdiği Allah'ın birliğine işaret eden vahdet sembolünü bir başka zaman bütün suretlerden kurtulup mutlak olana ulaştığı fenâ noktasından anlatmıştır. Zira kesretin bittiği yerden başlar vahdet, fakat vahdeti anlatan tanıtan da kesrettir. O bütün bunları san'atlı bir şekilde gazellerinde anlatmıştır. Birken çok olmuş, çokken bire varmıştır.

Onun kullandığı semboller elbette her zaman Allah'ın birliğine işaret etmez. Biz bu kullanımlardan Cenâb-ı Allah'ın birliğine işaret eden vahdet sembollerini bulup onları değerlendirmeye çalıştık. Fuzûlî'nin edebiyat tarihimiz açısından önemi düşünüldüğünde onun kullandığı sembollerin, ondan sonraki şairlerin kullandığı sembolere ışık tutma açısından da önemli olacağı kanaatindeyiz.

Klasik şiirimizin tasavvufî yorumunda vahdete işaret eden bir gonca, handan olduğunda(açılıp gül olduğunda) birin yansımalarını göstererek kesrete yani çokluğa işaret eden bir sembole dönüşmektedir. Bu neredeyse bütün şairlerde aynıdır. Biz çalışmamızda bunun Fuzûlî'deki görüntüsünü seyredip anlattık. Onun şiirinin aşkla işaret ettiği noktaya, farklı sembollerle gösterdiği, o tek noktaya bakıp onu anlamaya ve anlatmaya çalıştık.

1. VAHDET KAVRAMI

Arapça bir isim olan vahdet kelimesi sözlüklerde, yalnızlık, teklik, birlik anlamlarıyla karşılanmaktadır (Devellioğlu, 2004:1132) (Mutçalı, 1995:967). Tasavvufî anlam olarak ise, mutlak birliği işaret ve ifade etmektedir ki buna sahip olan yegâne varlık Cenâb-ı Allah'tır(Kâşânî, 2014:255). Allah (cc.) Vâhid yani “bir” oluşunu Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli yerlerde ifade etmekle birlikte bunlar arasında yaygın olarak bilineni “ihlas sûresi”ndeki âyetlerdir. Söz konusu âyetlerde Allah (cc.)'ın bir oluşu kısa ve öz bir şekilde ifade edilir (Ateş, t.y.: 604).³ İhlas sûresindeki âyetlerde Allah'ın birliği ifade edildikten sonra bu bir olma, O'nun doğmamış ve doğrulmamış olması gibi farklı açılardan ele alınmıştır.

³ 1- De ki: O Allah birdir. 2- Allah Samed'dir. (Her şey ona muhtaçtır. O hiçbir şeye muhtaç değildir.) 3- Kendisi doğurmamıştır ve doğrulmamıştır. 4- Hiçbir şey onun dengi olmamıştır. İhlas Sûresi112/1-4.

2. KLASİK TÜRK EDEBİYATI ŞİİRLERİNDE VAHDET SEMBOLLERİ

Klasik Türk edebiyatı sahasında, mazmun olarak isimlendirilen semboller sık olarak kullanılmıştır. Şairler şiirlerindeki gizemi korumak, bir defada birden fazla hususu anlatmak, açıktan söyleyemedikleri ya da söylemek istemedikleri sözleri söyleyebilmek için söz incilerini, peçesinin arkasına saklanmış güzel misali, mazmun perdesinin arkasına saklayarak ifade etmişlerdir. Bu durum onlar arasında zaman zaman bir yarışa dönüşmüştür denilse mübalağa yapılmış olmaz.

Mazmun olarak kullanılan kelimenin her zaman aynı ya da yakın anlama gelmesi onun hep aynı soyut ya da somut unsura işaret etmesini gerektirmemiştir. Şiirler incelendiğinde, aynı mazmunun bir mısrada somut bir varlığı karşılarken bir başka mısrada soyut bir unsura işaret ettiği görülmektedir. Bu ise şair açısından kullanım kolaylığı sağlarken okuyucu açısından soru işaretlerine neden olabilmektedir.

Vahdet sembolleri daha çok tasavvufî muhtevalı şiirlerde kullanılmıştır. Allah'ın mutlak birliği anlatılırken onun tecellilerinden de bahsedilmiş, yansılardan asla, eserden müessire, kesretten vahdete ulaşan bir süreç izlenmiştir. La'l dudağın açılıp inci dişlerin görünmesi, goncanın açılıp gül-i handan olması, şiirde, bir olanı ve onun yansımalarını gösteren semboller olarak kullanılmıştır.

Klasik Türk edebiyatında vahdet anlatılırken kullanılan sembollerin başında serv gelir diyebiliriz (Uludağ, 2001:314). Sevgilinin boyu, endamı, servin, gökyüzünün derinliklerine doğru süzülmesine benzetilmiştir. Serv dosdoğru ve uzundur, bu ise şairin zihninde “elif” harfini çağrıştırmıştır. Elif harfi, Allah ismi şerifinin ilk harfidir ve sayısal karşılığı da “bir”dir. Bütün bunlar bir arada düşünülerek o Allah'ın birliğine işaret eden bir sembol olarak kullanılmıştır. Vahdete işaret eden sembollerden bir başkası ise sevgilinin güzellik unsurları arasında sayılan “hâl” yani “ben”dir (Levend, 1984:46) (Pürcevâdî, 1998:379). Ayrıca, zaman zaman üzerlerinde kesret sembolü olan zülfün dağıldığı alın ve yüz de vahdet sembollerindedir (Pekolcay, Eraydın, Tahralı, Uzun, & Subaşı, 1994:91).

Allah'ın birliğine işaret eden bu semboller edebî sanatlarla da birleştirilerek her şairde ayrı bir söyleyişle, farklı görüntülerde okuyucuyla buluşmuştur. Biz bu çalışmamızda söz konusu sembollerin Fuzûlî'nin şiirlerindeki görüntüsünü müşahede edip, onu aktardık..

3. FUZÛLÎ'NİN GAZELLERİNDE VAHDETE İŞARET EDEN BAZI SEMBOLLER

Fuzûlî, Türk edebiyatında çalışmalara en çok konu olan şairlerden biridir. Fuzûlî'nin yaşadığı XVI. yüzyıldan bugüne asırlardır, onu örnek alan onun adımlarını izlemeye çalışan pek çok şair olmuştur. Sadece bu iki husus bile onun şairliği ve şiiri hakkında fikir verebilir. O büyük bir şairdir çünkü herkesin kullandığı malzemeyi kullanarak onların ortaya koyduğundan üstün eserler ortaya çıkarmıştır. Diğerlerinin kullandığı kelimeleri ve edebî sanatları kullanarak onları hayran bırakan şiirler kaleme almıştır. Zira o âşıktır. Onu böylesine terennüm ettiren aşk sadece beşerî aşk olmasa gerektir.

Fuzûlî aşk noktasında Mecnûn'u geçtiğini söylerken aşkının beşerîden ilâhîye, fânî olandan bâkî olana kanatlanan bir aşk olduğunu anlatır gibidir. Dolayısıyla bu durumun onun şiirlerine yansımaları da tabiidir. Bunun sonucu olarak, onun aşkını ve âşıklığını anlattığı şiirlerinde de beşerîden ilâhîye, somuttan soyuta doğru bir seyir izlenir. Bu, Fuzûlî konusunda çalışma yapan pek çok araştırmacının ortak kanaatidir denilebilir (Dilçin, 2010:353), (Kurnaz, 1997:54) (İpekten, 2005:30), (Karabey, 2007:70). Bu konuda yapılan bazı çalışmalarda, Fuzûlî'nin tüm şiirlerinde beşerî aşkı işlediği (Mazıoğlu, 1956: 102-103) ya da bütün şiirlerinde ilâhî aşkı anlattığı ifade edilse de biz yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, onun beşerî aşktan başlayarak ilâhî aşka varan bir şiir yolculuğu olduğunu düşünüyoruz.

Her insanın hayatında düşünce ve inanç sisteminin gelişip değiştiği süreçler mevcuttur. Bu süreçler kişilerin içerisinde buldukları çevre, hayat şartları, dönemin düşünce ve inanç eğilimleri, eğitim durumları gibi unsurlara göre şekillenir. Mevlânâ bu süreci “hamdım, piştim, yandım” diyerek çok güzel ifade etmiştir. Nasıl ki bir şeyin hamlık, pişme ve yanma durumlarında görüntüsü, tadı ve kokusu aynı olmuyorsa veya nasıl ki kişinin çocukluk, gençlik ve yaşlılık dönemlerinde hayata ve olaylara bakışı aynı olmuyorsa, kişilerin bu dönemlerde verdikleri eserler için de aynı durum söz konusudur. Dolayısıyla Fuzûlî'nin şiirlerinde de bu gerçek açıkça müşahade edilmektedir. Onun şiirleri dikkatle incelendiğinde beşerî ya da ilâhî aşka göndermeler yapan temaların büyük bir yer teşkil ettiği saptanabilir.

Fuzûlî, klasik edebiyatta kullanılan vahdet sembollerini şiirlerinde mecâzî(beşerî) ve hakîkî(ilahî) aşk için sıkça kullanmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi burada, hakîkî aşka yönelen hakîkî sevgiliye işaret eden sembollerin geçtiği mısraları incelemeye çalışacağız.

Fuzûlî öncelikle, ilâhî sevgili için dost, canan, yâr ifadelerini kullanmıştır. O dostu için bütün âlemin düşmanlığına razıdır. Zira hakîkî dostu bulmuştur. Bu beyitte inananlara dost olarak Allah'ın yeteceğinin buyrulduğu âyete telmih de vardır (Karaman, Çağrı, Dönmez, & Gümüş, 2006: 75).

Dostum âlem senin'çin ger olur düşmen bana

Gam değil zirâ yetersin dost ancak sen bana (136/12/1)⁴

Bir diğer beyitte ise gönlüne hitaben, yâri istiyorsa canından vazgeçmesini, onun köyünü gözetip cihânın bütün varından geçmesini istemektedir. Vahdete ulaşmak için can dahil, var zannedilen her şeyden vazgeçmek gerekmektedir.

Ey gönül yâri iste candan geç

Ser-i kûyun gözet cihandan geç (155/50/1)

Sonraki beyitte ise, ya hayat zevkinden geçilmesi, ya da gönül alan güzelin, ilâhî varlıkta yok olup gerçek varlığa ulaşmayı temsil eden, lâl dudaklarından geçilmesinin gerekliliği anlatılmaktadır. Zira mutlak varlığın yansımalarına bağlanılarak ona ulaşmak müşküldür. Onun yansımaları takip edilerek ona ulaşılabilir. Fuzûlî'de bu beyitte gönlüne iki durumdan birini tercih etmesini söylemektedir.

Yâ tama' kes hayât zevkinden

Yâ leb-i lâl-i dil-sitândan geç (155/50/2)

Ârız, yanak da vahdet sembollerindedir (Uludağ, 2001:43), (Tarlan, 2005: 388). Vahdet, görülen değil bilinen bir unsurdur. Beyitte bu duruma işaretlerle bir olan ilâhî sevgiliyi görememenin ona olan aşka bir noksanlık vermeyeceği, eserin değişmesinin öze zarar vermeyeceği misaliyle anlatılmaktadır.

Aşkıma noksan yetirmez görmemek ol ârız

Cevhere tağyîr-i âsâr-i araz vermez hâlel (214/173/3)

Gazelin devamında aşkın safâsından bahsedilmesi ve bu aşkın daha güneşin doğuşu icat olmadan ezel sabahında anılan bir aşk olması elest bezmini hatırlatmakta ve bir olan sevgiliden bahsedildiği düşüncesini pekiştirmektedir.

Ey Fuzûlî ben dem urmuştum safâ-yi aşktan

Matla'-i hur-şîd icâd olmadan subh-i ezel (214/1737)

Bir başka gazelde ise şair yine gönlüne hitapla canı sevgilinin istediğini o istediğinde vermemenin olmayacağını söylemektedir. Gönlüne barış teklif ederek bu can ikimizin de değil bu sebepten tartışmaya gerek yok demektedir. Can emanet bir can ise ve istenildiğinde vermeme imkânı yoksa bu insana emanet verilen candır. Onu dileyen cânan ise Allah (cc.)'tır.

⁴ Bu çalışmadaki örnek beyitler divanın "Fuzûlî Divanı, Hazırlayanlar: Kenan Akyüz; Süheyl Beken; Sedit Yüksel; Müjgan Cunbur, Akçağ Yayınları, Ankara-2000" baskısından alınmıştır. Örneklerin yan tarafında sırasıyla şairlerin sayfa, şiir ve beyit numaraları verilmiştir., s. 136.

Cânu cânan dilemiş vermemek olmaz ey dil

Ne nizâ eyleyelim ol ne senindir ne benim (230/204/2)

Sonraki beyitlerde şair gama düşmüş bülbül gibi olduğunu ve sevgilisinin bağı ve baharı olduğunu söylerken birden fazla sembolü bir arada kullanmıştır. Fenâfillâha karşılık gelen ağız gonca olarak, vahdete karşılık gelen boy serv olarak ve yine vahdete karşılık gelen yüz yasemin olarak sembolleştirilmiştir (Tarlan, 2005:388).

Bülbül-i gam-zedeyim bağ u bahârım sensin

Dehen ü kadd ü ruhun gonca vü serv ü semenim (230/204/6)

Daha felekler dönmeye başlamadan önce cân ve gönül onun noktaya benzeyen benine bağlanmış, onun birliğini tanımıştı. Bu beyitte de elest bezmindeki tanışma ve sözleşmeden bahsedilmektedir.

Nokta-i hâline bağlanmış idi cân ü gönül

Gezmeden dâ'ire-i devrde pergâr henüz (189/122/3)

O servi boylu geliyor, gül ve lale açılın. Ay ve güneş çıkıp bu kudreti temâşâ edin. Bir meclise daha üst makamdaki biri geldiğinde orada bulunanlar ona saygıyla yol ve yer gösterirler. Bazıları da onu görebilmek için seyre çıkarlar. Açılmış lale ve gül kesreti temsil ederler. Halbuki gelen vahdetin sembolü olan servidir. Vahdet görüldüğünde kesret hükmünü kaybeder. Ay ve güneş ise biri gece diğeri gündüz her an vahdet sembolünü temâşâ ederler.

Gelir ol serv-i sehî ey gül ü lâle açılın

Ve'y meh ü mihr çıkın kudrete nezzâre kılın (207/159/1)

Ey dertsiz sevgili senin beninin cazibesine kapılıp dağınık zülfün gibi perişân oldum. Buna rağmen sen bir gün bile halimi sormuyorsun. Beyitte durum anlamındaki hal ile ben anlamındaki hâl arasında cinas sanatı yapılmıştır. Zülf, kesreti, hâl ise vahdeti göstermektedir. Sevgilinin bî-derd olarak vasıflandırılması ise onun herhangi bir kayıt ile bağlı olmadığı anlamında anlaşılabilir. O dertsizdir çünkü madde âlemiyle sınırlı olan maddî bir varlık değildir. O bir olandır. Âşık ise onun birliğinin cezbesiyle, perişân olmuş, dağılmıştır.

Kıldı zülfün tek perişân hâlimi hâlin senin

Bir gün ey bî-derd sormazsın nedir hâlin senin (211/168/1)

Senin can bağışlayan sözünle ağzının sırrına erişmek mümkün değildir. Söz vahiy gibidir. Ağız yoktur, fakat söz vardır. Ağız, fenâfillâhı, hakîkî varlığa ulaşmak için maddî varlıktan geçmeyi temsil eder. Hakîkî varlığın ne kendisinin ne de can bağışlayan sözünün sırrına erişmek ise maddî imkânlarla mümkün görünmemektedir. Zira vahiyde doğrudan ağızla bir söyleme yoktur. Ayrıca beyitte gûyâ ve mutlak kelimeleri ile tezat sanatı yapılmıştır.

Yetmek olmaz lafz-i can-bahşınla ağzın sırrına

Vahydir gûyâ bu kim mutlak ağız yok var lafz (198/141/3)

Yukarıdaki beyitle paralel görünen bir başka beyitte de yine ağzın sırrından bahsedilmiştir. Ağzının sırrını bilmenin zor olduğunu bilmezdim. Ağzın için yok derlerdi dedikleri kadar var imiş. Fenâfillâh ulaşılmadan bilinecek bir durum değildir. Ona ulaşmak ise mâsivâdan vazgeçmeyi gerektirdiği için kolay değildir. Şair bu konunun zorluğunu başkalarından dinlediğini, fakat kendisi karşılaşmadan anlatılanlara çok da itibar etmediğini, anlatılan durumla karşılaştığında ise söylenenleri aynen müşahede ettiğini söylemektedir.

Bilmez idim bilmek ağzın sırrını düşvâr imiş

Ağzını derlerdi yok dediklerince var imiş (194/132/1)

SONUÇ

VIII. Asırdan itibaren ortaya çıkan düşünce akımlarının da etkisiyle şairlerin tasavvufî ya da sûfilerin şiirle ilgilenmesiyle birlikte daha önce mecâzî sevgili anlatılırken kullanılan ifadeler hakîkî sevgili anlatılırken de birer sembol olarak kullanılmaya başlanmıştır. Serv, âriz, hâl, cebîn gibi güzellik unsurları şiirlerde vahdete işaret eden semboller olarak da yer almıştır. Bunlar zaman içerisinde benimsenip yaygınlaşmış ve pek çok şairin şiirinde, oluşan geleneğe uygun olarak kullanılmıştır.

Fuzûlî de bu unsurları şiirlerinde vahdet sembolü olarak kullanan şairlerden biridir. Onun şiirleri bu açıdan çok tartışılmakla birlikte, bu konuda kabul gören düşünce Fuzûlî'nin şiirlerinde bu kelimeleri vahdet sembolü olarak da kullandığıdır. Biz de bu düşünceyi merkez alarak çalışmamızı hazırladık. Örneklerde de görüldüğü gibi, hakîkî sevgilinin birliğine işaret edilen beyitlerdeki anlam, tasavvuf edebiyatında kullanılan vahdet sembollerinin bilgisiyyle değerlendirildiğinde, açık ve anlaşılırdır.

Fuzûlî bu çerçevede kullandığı sembolleri kimi zaman doğrudan anlaşılacak şekilde kimi zaman ise üzerinde dikkatle düşünülmesi gereken şekilde beyitlere yerleştirmiştir. Kelimelerini özenle seçip, mısralara itina ile işlemiş, onlara ahenk kazandırmıştır. Aşıkâne üslubunu zekice kurulmuş kelime oyunları ve edebî sanatlarla daha da renklendirmiştir. Onun mecâzî sevgiliden hakîkî sevgiliye giden yolculuğunda şiirlerindeki en güzel renkler goncanın can alıcı kırmızısı, hâlin fenâfillâha götüren siyahı, ârizin yasemin kokulu beyazlığı ve nazla salınan biricik sevgilinin servde somutlaşan, gönle huzur veren yeşilidir.

KAYNAKÇA

- DEVELLİOĞLU, F. (2004). Osmanlıca -Türkçe Ansiklopedik Lûgat . Ankara: Aydın Kitapevi.
 DİLÇİN, C. (2010). Fuzûlî'nin Şiiri Üzerine İncelemeler. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
 AKYÜZ, K., Beken, S., Yüksel, S., Cunbur, M.(2000). Fuzûlî Divanı. Ankara: Akçağ Yayınları.
 İPEKTEN, H. (2005). Fuzûlî Hayatı-Sanatu-Eserleri. Ankara: Akçağ Yayınları.

- KARABEY, T. (2007). Fuzûlî'nin Bazı Türkçe Şiirlerinde Görülen Batınî Temayüller. AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (35), s. 70.
- KARAMAN, H., ÇAĞRICI, M., DÖNMEZ, İ. K., GÜMÜŞ, S. (2006). Kur'an Yolu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- KÂŞÂNÎ, A. (2014). İstılâhâtü's-Sûfiyye. (A. Tek. Çev.) Bursa: Bursa Akademi Yayınları.
- KURNAZ, C. (1997). Divan Edebiyatı Yazıları. Ankara: Akçağ Yayınları.
- LEVEND, A. S. (1984). Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar. İstanbul: Enderun Yayınları.
- MAZIOĞLU, H. (1956). Fuzûlî-Hâfız İki Şair Arasında Bir Karşılaştırma. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- MUTÇALI, S. (1995). Arapça-Türkçe Sözlük. İstanbul: Dağarcık Yayınları.
- PEKOLCAY, N., Eraydın, S., Tahralı, M., Uzun, M., & Subaşı, H. (1994). İslâmî Türk Edebiyatında Şekil ve Nev'ilere Giriş. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- PÜRCEVÂDÎ, N. (1998). Can Esintisi İslam'da Şiir Metafiziği. İstanbul: İnsan Yayınları.
- TARLAN, A. N. (2005). Fuzûlî Divanı Şerhi. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ULUDAĞ, S. (2001). Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Kabcacı Yayınları.